
VESZPRÉM VÁRMEGYEI TANKÖNYVSZERZŐK ÉS TANKÖNYVEK A POLGÁRI KORBAN (1867-1944)

TÖLGYESI JÓZSEF

Veszprém vármegye 1867 utáni közoktatásában – az országos trendnek megfelelően –, jelentős változások történtek, amelyeknek a csúcspontja – több vonatkozásban is – az 1945-től felmenő rendszerben bevezetett nyolcosztályos általános iskolai nevelés-oktatás lett. Ennek a korszaknak a hazai története – benne a közpolitika, a gazdaság, a kultúra, az életmód és más szegmensek – olyan jelentős volt, hogy a megerősödött polgári társadalom, benne a (főképpen a fővárosi és városi) polgárság és a munkásság és részben a kistelepülések lakossága is nagyobb igényekkel fordult az iskoláztatás felé. Bár ez az igény – számos ok miatt is – töredezett, szakadozott volt, azonban a 20. század negyvenes éveire az 1868-tól tartó törvénykezés és a helyi (nem egyszer szinte kényszerű) iskoláztatási ösztönzések mindinkább eredményre vezettek. Ennek mérőszámai: az iskolakötelesek és a még analfabéták (a kötelező iskoláztatásból kimaradtak) adatai.

Az iskoláztatás iránti állami és (munkaerő-igényű) munkáltatói, valamint a családi eredetű késztetések – hozzáértve a külföldi gyakorlat alapján történt megokolásokat – eredményezték egyrészt a differenciált közoktatási intézmények számának gyarapodását, valamint ennek következtében az iskolába járók számának viszonylag dinamikus emelkedését (különösen 1920 után, majd az 1930-as évek elejétől) és az iskolában töltött tanévek (egy személyre vetített átlagának) fokozatos növekedését. (S tegyük hozzá, ezekkel párhuzamosan a felnőttoktatás kiszélesítését.) Mindezek hatással voltak a tanítóképzésre is: az államiak mellett minden nagy vallási felekezet (és ezek belső szerveződései: szerzetesrendek stb.) jelentős számban alapított, vagy fejlesztette a meglévő iskolákat. A tanítók képzése minőségi változásokat eredményezett: egyre több lett az iskolai munkát abszolút hivatásként, szakmai professzióként végző elemi népiskolai tanító és tanítónő.

Veszprém vármegye lakosságának társadalmi rétegződése e korszakban igen differenciált volt. Ez megnyilvánult a településszerkezetben (amely hatással volt a foglalkoztatásra, az életkörülményekre), a gazdálkodási, munkavállalási lehetőségekre, s magára a ténylegesen betöltött munkakörökre, a kereskedelmi kapcsolatokra, a kulturális szolgáltatások igénybe vételére, az iskoláztatásra. 1869-ben a járásonkénti települések száma és lakossága a következő volt:

A járás neve	A községek száma	A járás népessége
Veszprémi	35	36 575
Pápai	50	39 548
Devecseri	47	34 307
Zirci	38	38 564
Enyingi	15	26 212
Városok		
Veszprém, Pápa	2	26 225
Összesen:	187	201 431

1869-ben még e községek több mint negyede ötszáz lakosnál kisebb település volt, s százat meghaladó a külterületi lakott hely (tanya, major, vasúti őrház, erdőszlak stb.), amelyekben az iskolába járás csak a szomszédos nagyobb településeken volt megoldható.

A népesség számának növekedése a századfordulón, majd 1930 után lett erőteljes: 1890 (222 024), 1900 (222 024), 1910 (229 776), 1920 (232 554), 1930 (243 700), 1941 (266 865). Ebben szerepe volt a korábbi mezővárosok lakosságszám-gyarapodásának, valamint a XX. század első évtizedeiben a külterületi lakott helyekről a falvakba költözők jobb életkörülményei miatti lélekszám-növekedésnek. Ezzel az iskoláztatás feltételei is javultak.

Az akkori megyéhez – napjainkhoz képest – hozzátartozott a délkeleti részén lévő enyingi járás, nem tartozott hozzá a sümegi és a tapolcai járás, valamint a Balaton-felvidék keleti része Balatonalmádiig. Ebben a régióban Pápán (1858-tól 1891-ig református tanítói; 1896-tól állami tanítóképző; 1902-től református tanítónői; 1903-tól katolikus tanítónői) és Veszprémben (1894-ben katolikus tanítónői) voltak képzők. (Ezt megelőzően a tanítók többsége a győri, majd később a győri mellett a csurgói, az esztergomi, a sárospataki, a soproni és a kőszegi, néhányan a budai, az egri, a nagykőrösi és a mai országhatárunkon túli részeken pl. a csiksomlyói, a losonci képzőkben kaptak tanítói oklevelet.) Jelentős számban (és vonzáskörzettel rendelkezve) alakultak polgári iskolák, amelyek több lehetőséget adtak: egyrészt a fizikai szakmunkához, másrészt az értelmiséggé váláshoz. (Ilyen oktatási intézmények működtek különböző időintervallumokban Veszprémben, Pápán, Várpalotán, Zircen, Devecserben.) Az elemi népiskolai hálózat fenntartói (az általuk működtetett iskolák száma sorrendjében): a római katolikus, református, evangélikus, zsidó hitfelekezetek, a községek, az állam, valamint magánszemélyek és társulatok voltak. (Több településen, de kis számban úgynevezett *közös, felekezetközi* iskola működött, de gyakori volt a 2-3 iskola még a közepes méretű településeken is, mert a hitfelekezetek ragaszkodtak saját iskolájuk fenntartásához.) A vármegyében a két legnagyobb elemi iskolai fenntartó a veszprémi egyházmegye (Veszprém) és a dunántúli református egyházkerület (Pápa) volt. A néhány községi, állami, evangélikus (Dunántúli ág. hitv. evangélikus egyházkerület, Sopron) és a zsidó iskolák mellett jelentős volt a Bakony térségében az Esterházy uradalom iskolafenntartó szerepe a favágókat, fuvarosokat, erdőszeket foglalkoztató kis településeken.

*

Az 1868. évi 38. törvény kedvező feltételeket adott az iskoláztatáshoz. Az ehhez hozzárendelt iskolahálózat-bővítés, a tanítóképzés szélesítése (területi decentralizálása), a kötelező oktatás bevezetése, a tanfelügyelet kettős megszervezése (állami és egyházi), az iskolaszékek, illetve az iskolagondnokságok létrehozása, a széles körű társadalmi figyelem, az iskolaépítkezések – ha lassabb tempóban is –, egyre jobb lehetőséget adtak a tankötelesek iskolába járásához. Az iskolarendszer szervezeti-tartalmi modernizálása eredményeként a tanulás infrastrukturális fejlesztése mellett a szellemi jellegű „termékek” is igényesebbé váltak. (Ez utóbbiak: a tantervek, tanmenetek, tanítói kézikönyvek, tanulói tankönyvek, pedagógiai szaktudományi munkák, ifjúsági könyvek, pedagógiai szaklapok, gyermeklapok stb.) A tankötelezettség teljesítésének kiszélesítését a következők tették lehetővé:

- az aktuális állami tanügyi törvények, rendeletek stb.;
- a vallásfelekezetek tanügyi hatóságai rendelkezései, előírásai;
- az állami, vallásfelekezeti stb. tantervek (az évfolyamonkénti tantárgyak, óraszámok meghatározásával);
- a mintatanmenetek, óraleírás-minták (pl. ez utóbbiak a Néptanítók Lapjában stb.);
- tanítói kézikönyvek, tanulói tankönyvek, kötelezően előírt taneszközök;
- tankönyvszerzők (és lektorok, jóváhagyók);
- tankönyv-előállítók (nyomdák);
- tankönyvterjesztők (nyomdák, könyvkereskedők stb.);
- tankönyvfelhasználók (a tanulók).

Ez egyben annak a folyamatnak az algoritmusai is, hogy a törvénytől milyen úton (néha buktatókon át) jut el a tankönyv a tanulókhoz. Ebben jelentős szerepe, feladata volt a tanfelügyeletnek. Mindezekhez hozzá kell tennünk azt, hogy a pedagógiai, lélektani szaktudományi kötetek, tanulmányok, a pedagógiai szaklapok, az ifjúsági könyvek és gyermeklapok mind-mind erősítették a pedagógiai gyakorlatot, emelték a tanítók szak- és a tanulók alpműveltségét. Az 1868. évi 38. törvény több vonatkozásban is a pluralizmusra törekedett. Így például (a nem államiaknál) az iskola-fenntartási hozzájárulást a fenntartó saját képviselői határozhatták meg; szabadon választhatták meg a tankönyveket, a tanítás módszereit, az évfolyamok nem fizettek tandíjat, könyveket és egyéb taneszközöket is ingyen kaptak az iskolától stb. Ugyanakkor a törvény meghatározta a tanítandó tantárgyak körét, amelyekhez a tankönyv-pluralizmus okán szériában készültek a tankönyvek, amelyek országos, regionális és megyei (néha csak helyi) terjesztésűek, illetve felhasználásúak voltak.

A kötelező tantárgyak ekkor a következők: hit- és erkölcsstan; olvasás és írás; fejbeli és jegyekkel számolás, a hazai mértékek ismerete; nyelvtan, beszéd- és értelemgyakorlatok; hazai földleírás és történet; természettan; természetrajz, különös tekintettel az életmódra és a vidékre, melyhez a gyermekek nagyobb részének szülei tartoznak; mezőgazdasági és kertészeti gyakorlatok; a polgári főbb jogok és kötelességek tanítása;

testgyakorlat, tekintettel a katonai testgyakorlatra.¹ A törvény alapján készített állami népiskolai tanterv 1869-ben jelent meg. Ez alapján elkezdődött az eddigi tankönyvek átdolgozása és/vagy az új tankönyvek készítése. Természetes volt, hogy az új tantervvel valamilyen mértékben kompatibilis régebbi tankönyveket ésszerű volt átdolgozva megjelentetni, míg másokat (főképpen a gazdasági, természetismereti vonatkozásúakat) hozzáigazítani a korszerűsödő gazdálkodási körülményekhez. Az átdolgozások számos olyan tankönyvet érintettek, amelyeknek korábban 20, 30, 40 vagy ennél is több kiadása volt. Több szerző viszont új tankönyvvel/tankönyvekkel igyekezett meggyőzni a tankönyvjóváhagyókat, az iskolafenntartókat és az iskolák tanítóit, hogy ezekkel/ezekben korszerű ismereteket nyújtanak a tanulók számára.

A kapitalista piaci érdekeknek megfelelően megkezdődött a tankönyv-értékesítési verseny. Ezzel új lendületet kapott az állam által (a népiskolai törvény alapján, a tantervben) meghatározott tartalmú tankönyvírás és -kiadás. 1868-ban (és később is, természetesen újonnan alakult kiadókkal bővülve) olyan neves kiadók és terjesztők készítettek/készítettek és/vagy árultak bizományban tankönyveket, mint Osterlamm Károly (Kecskemét), a magyar református egyház főbizományosa (saját költségén és bizományban nyomtatottakat is, például Wurga János több olvasókönyvét)², Hartleben és társai³, Lampel Róbert iskolakönyv-kereskedése, Lauffer Vilmos könyvkiadója,⁴ Pesten a Gresser-, Wigand- és Rudnyánszky nyomdák, az Aigner és Rautmann könyvkereskedés, Hartleben Adolf „kiadó-könyvárus”⁵, Joerges Ágost könyvkereskedő és kölcsönkönyvtár-tulajdonos (Léva)⁶ stb. A Lap legtöbb számában a Könyvészet rovatban közölték a többnyire új kézi- és tankönyvek adatait. A tankönyvekkel kapcsolatos államérdek nyilvánult meg abban, hogy Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter az általa összehívott szakértői bizottság 1868. augusztus 3. és 11. között tartott ülésén a tan- és vezérkönyvekkel⁷ kapcsolatos szakmai, pedagógiai elvárásokat fogalmaztatta meg.⁸

„A minister [...]. a bizottság teendőiül jelölte ki, hogy a népiskolai olvasó- és tankönyvek s a népiskolai tantárgyak sikeres tanításában a néptanítók által vezérfonalul használhat vezérkönyvek miként leendő kidolgozása fölött tanácskozáván oly javaslatot adjon be, mely szerént e könyvek a fejlődöttebb tanirodalom színvonalán megállhassanak s hazai jelenlegi népnevelésünk viszonyainak és szükségleteinek megfeleljenek.” (Idézi: Mészáros, 1989. 104. o.)

Mészáros így összegzi a tanácskozás egyik jelentős mozzanatát: „A bizottság sorra vette az összes szükséges népiskolai tankönyvet, anyagukat részletesen megtárgyalta, s a feldolgozás didaktikai-szaktudományi vonatkozásaira is kitért. Ezután került sor

1 1868. évi 38. tc. 55.§

2 Néptanítók Lapja, 1868. 64.

3 Uo. 69.,

4 Uo.112., 576.

5 Uo. 512.

6 (Uo. 672.)

7 Vezérkönyv = a tanítókat segítő, mai értelemben véve: tantárgyi kézikönyv, útmutató.

8 Néptanítók Lapja, 1868, több részletben történő közlés, az utolsó: 657.

az egyik legdöntőbb kérdésre: kik fogják megírni ezeket az eltervezett új tankönyveket?” (Mészáros, 1989. 103. o.) Továbbá: „A minister a bizottság előtt azon akaratát nyilvánította, hogy az előterjesztett olvasó-, tan- és vezérkönyvek megírásával a tanirodalom terén eddig is ismert és sikeres munkás egyes tanférfiak bizassanak meg: ezeken kívül a megjelölt könyvek írására még egy, legfeljebb két szakférfiú hívassék fel....Végre kijelenti a minister, hogy a megbízandó s felhívandó egyéneken kívül szándéka szabad versenyt is nyitni ezen könyvek kidolgozására önként vállalkozó írók közül.” (Idézi: Mészáros, 1989. 105. o.)

Ez a szabadversenyos kapitalizmus oktatásügyi vetülete, amelyet Eötvös pluralista felfogásának, annak a szándékának tarthatunk, hogy a lehető legjobb tankönyvek, tanítói kézikönyvek kerüljenek a tanulók, illetve a néptanítók kezébe. A felkért „tanférfiak” a pedagógiaelmélet és -gyakorlat elismert személyiségei voltak, eddig is több tankönyv és/vagy kézikönyv szerzői, s figyelemre méltó, hogy többségük vidéken működött: Nagy László (Nagykőrös), Gönczy Pál (Pest), Márki József (Pest), Indaly Péter (Kolozsvár), Veress László (Debrecen), Árvay József (Sárospatak)⁹. A tan- és más pedagógiai könyvek piacán olyan (részben új, másrészt átalakult, egyesült) kiadók, tankönyvterjesztők jelentek meg, mint az Athenaeum (1868), a Révai Testvérek Irodalmi Intézete (1869), a Franklin Társulat (1873). Természetesen sok más kisebb-nagyobb pest-budai mellett számos vidéki kiadó is részt vállalt a könyvek kiadásában. A Néptanítók Lapja Tárca rovatában (de más helyen is), főképpen módszertani jellegű írások¹⁰ segítették a tanítók munkáját, de a tankönyv-átdolgozásokról¹¹ is olvashattak a korabeli tanítók. Az 1867. december 27-én közzé tett 1867. évi 17. törvény biztosította az izraelita (zsidó) felekezetűek teljes egyenjogúságát, iskoláik egyenrangúságát az állami és más felekezetek iskolával. A Néptanítók Lapja ezért minden, rájuk vonatkozó közleményt, hírt, álláspályázatot, szakmai írást, tankönyvhirdetést folyamatosan közölt. (Ez a Veszprém vármegyei jelentős számú zsidóság által fenntartott iskolákat kedvezően érintette. Iskolájuk volt Pápán, Veszprémben, Devecserben, Várpalotán, Szentgálon.)

KÖNYVNYOMDÁK, (TAN-)KÖNYVKIADÓK

Történeti-gazdasági szempontból a nyomdák működését két időperiódusra kell osztani: a választóvonal éve 1920, a megkisebbedett Magyarország tragikus éve. Ugyanis a világháború számos korábbi nyomda tevékenységét ellehetetlenítette, másrészt viszont újabbak alakultak. (Néhány folyamatosan működött, közülük több csak az 1948-as államosítással szűnt meg, vagy alakult át állami kiadóvá.) 1860 és 1920 között Devecserben 2, Pápán 8, Veszprémben 10, Zircen 1 nyomda működött (e két évszámon belül különböző időperiódusokban). Közülük tankönyveket csak

⁹ A további felkérteket l. Mészáros, 1989. 105-107.

¹⁰ Néptanítók Lapja, 1868. 233., 316., 332. stb.

¹¹ Uo. 363.

a pápai és a veszprémi nyomdák készítettek. (Szegleti, 1978. 9-11. o.) 1920 után Veszprémben 1949-ig működött az Egyházmegyei Nyomda (1894-től), a Fodor-nyomda (1906-1944), a Pósa-nyomda (1901-1945). Mindháromban készítettek tankönyveket. (Több kisebb nyomda 1-2 évig működött, tankönyvkészítést nem végeztek.) Több tanügyi lap is megjelent, amelyek közül néhányat Veszprém-környéki nyomdák készítettek. (Bándi, 1989.) A tankönyvek fő megrendelői a veszprémi püspökség mint felekezeti tanügyi hatóság volt, de a tankönyvírást magánszemélyek végezték úgy, hogy az egyházi tanügyi hatóság jóváhagyásával kerülhettek a nyomdába. (Néhány kivétel volt, amelyek magánkiadásban jelentek meg.)

Pápán már a 16. században volt nyomda, amely több nyomdász (tulajdonos-) váltással és időnkénti megszakításokkal 1944-ig működött. Ez, mivel Pápa a dunántúli református hitfelekezet kerületi központja volt, számos vallási, pedagógiai, szépirodalmi könyvet, naptárakat és lapokat (köztük pedagógiai jellegűt is) adott ki. Tankönyveit (ha szórványosan is) egész Magyarországon (de főképpen a dunántúli részen) használták. (Horváth, 1986; Lampérth, 1931) Pápán a tankönyvek megrendelői a dunántúli református egyházkerület, valamint magánszemélyek (könyvkereskedők) voltak. A kor tankönyvpluralizmusa lehetőségeit felhasználva az ország más részeiből több magánszemély készített tankönyvet e két városban, illetve Veszprém vármegyében lakó, dolgozó tankönyvszerzők más (megyén kívüli) városokban is nyomtatnak tankönyvet. Több tankönyvszerző, amikor már megyén kívül dolgozott (tanított), a Veszprémhez és Pápához való szoros kötődését, kapcsolatrendszerét felhasználva e két város nyomdáit vette igénybe tankönyvek nyomtatásához. (Nem mellékesen: bízva abban, hogy ebben a térségben is az ő tankönyveiket rendelik meg a tanulók számára.) Több tankönyvszerző azzal is igyekezett vonzóvá tenni tankönyvét/tankönyveit, hogy a pedagógiai lapokban hirdetett, esetleg cikket írt vagy útmutatót (vezérkönyvet), tanmenetet jelentetett meg a tanítók számára. A „magánszorgalomból” készített tankönyvek, kézikönyvek piacra juttatása nem mindig volt eredményes. Ezért előnyösnek tűnt olyan opció megszerzése, amely biztosította azt, hogy hivatalos megrendelésekre számíthat a szerző. Ehhez (töbnyire) a kerületi református és az egyházmegyei katolikus tanügyi hatóság előzetes jóváhagyása kellett.

Néhány erre vonatkozó intézkedés eredménye: „33. Vecsei József darányi ref. tanító a tankönyvpályázat útján elfogadott és egyházkerületünk által már ki is adott Ligárt Mihály-féle ABC könyv mellett az ő általa szerkesztett ABC könyvnek szintén használatra való engedélyezését kéri. Kérésének indoklásában azt mondja, hogy 'ha a főhatóság szigoruan kitűzi a célt, melyet az olvasástanításnál elérni kell, méltányos, hogy a célra vezető eszközök megválasztásában egészen ne gátolja meg a tanítót'. Másrészt azt az ajánlatot teszi, hogy művét – mellyel a pályázatban 'Az olvasástanítás könnyű munka' jelígyével részt vett, saját költségén kinyomtatná, egészen az egyházkerület felügyelete alá bocsátaná s pontos elszámolás mellett az elfogadott mű által hozott %-ot ő is átengedné. Miután az egyházkerületnek pályázathirdetés útján elfogadott, kinyomtatott s kötelező használatra rendelt kézikönyve van, a kérelem nem teljesíthető.” „34. Lovass László állami tanítóképző-intézeti tanár elemi iskolai Énekkönyvének elemi népiskolákban leendő használatra engedélyezését, illetve ajánlását kéri; jelzi egyuttal, hogy szándékában van, némi átdolgozással, a ref. iskolák céljainak megfelelően, művét

egyházi énekek és egyházi dallamok felhasználásával újra megírni. Miután az egyházkerületnek pályázat útján elfogadott énektanítási vezérkönyve van, melyhez a megfelelő gyakorlókönyvet az egyházkerület maga fogja kiadni, ennél fogva a kérelem nem teljesíthető.” (Tóth, 1912. 49-50.o.)

Amikor a kérés nem ütközött az egyházkerület könyvkiadási érdekével, ajánlásként tették lehetővé a tankönyvterjesztést: „29. *Vadai József nagyváradai községi iskolai ig.-tanító 'Szépirási és Helyesirási Gyakorlatok' című, az elemi népiskolai II.–VI. osztályai számára szolgáló kézikönyvecskéjének egyházkerületünk elemi iskolái részére elfogadását, bevezetésre ajánlását, vagy megbíráltatása után approbációval ellátását kérelmezi, felajánlván az esetleg szokásos % járulékot az egyházkerületi vagy iskolai pénztár javára, – vagy a könyvnek az egyházkerület bizománya által való árultatását, kötelezve őt a járulék beszolgáltatására. A bizottság ezen munkát a tanítói karnak szíves figyelmébe ajánlja. (Ára kötvé: 40 fillér.)” (Tóth, 1911. 50.o.)*

Mindkét felekezet egyházügyi hatósága foglalkozott a tanítók olyan javaslataival, amelyek az aktuális tanterv alapján tananyagbeosztásokat tartalmaztak. Ezeket azonban (az első években) nem fogadták el: a tanítók kötelességének tartották a tananyagbeosztás elkészítését. Ezeket minden tanévben a következő évi tankönyvjegyzéssel fel kellett terjeszteni az egyházügyi és az állami tanfelügyeletekhez. (Nem kötelezően, azonban készültek kézírásos, majd később írógépes, magánhasználatra szánt, de terjesztett tananyagbeosztások.) Ugyanakkor, amikor jelentős állami tantervváltozást kellett érvényesíteni a felekezeti iskolákban is, célszerűnek tartották azt, hogy tanítóik azonos tananyagbeosztás és tanmenet alapján dolgozzanak. A református egyházkerület erről így intézkedett az 1908-as tantervvel kapcsolatban: „41. *Végh István tanügyi bizottsági tag indítványozza, hogy az egyházkerület népiskolái, illetve tanítói számára a már használatba lépett új Tanterv alapján készíttessen az egyházkerületi népiskolai tanügyi bizottság táblázatos tananyagbeosztást, illetve heti tanmenetet, mely 30 hétre beosztva mutatja az iskola összes, egy iskolai év alatt elvégzendő anyagát s ezen munka küldessék meg minden elemi iskolának. A bizottság javasolja, hogy indítványozó bizassék meg e tárgyban megfelelő munkálatnak készítésével s azzal, hogy e munkálatot az egyházkerület népiskolai tanügyi bizottságának elnökéhez küldje be, – a népiskolai tanügyi bizottság elnöke pedig bizassék meg azzal, hogy a beterjesztett munkát kinyomtatván, egyházkerületünk összes iskoláinak küldje meg, s egyszersmind hívja fel az egyházmegyei tanügyi bizottságok és tanító-egyesületek elnökeit, hogy a munkára beérkező észrevételeket gyűléseiken tárgyalatván, az egyházkerületi népiskolai tanügyi bizottság elnökéhez terjesszék fel.” (Tóth, 1911. 57.o.)* Ebben tükröződik annak az állami szándéknak történő megfelelés, hogy egységesebbé váljon a népiskolai oktatás tananyagának időbeli elrendezése, ezzel megkönnyítve az iskolaváltoztató gyermekek tanulmányának zökkenőmentes folytatását, másrészt pedig a tanfelügyelet figyelemmel tudja kísérni a tananyagban történő előrehaladást, s jobban „mérhetővé”, értékelhetővé válik a tanítói munka (mert széles körű összehasonlításra ad lehetőséget). Ugyanakkor a tankönyvekre is hatással lett: a tankönyvíróknak a tanterv és a tananyag-elrendezés összehangolása alapján kellett elkészíteni az új tankönyveket, vagy pedig a korábbiak

átdolgozásánál ezt figyelembe kellett venni.¹² A tankönyvekkel kapcsolatos intézkedések előrevetítették azt, hogy egyre több iskolaköteles jár majd iskolába, s ez a (relatív) egységesítés hozzájárul majd ehhez. Ezt a törekvést erősítette az 1921. évi 30. törvény és az ennek végrehajtásáról szóló 130700/922. sz. miniszteri rendelet, amelyről a Veszprém vármegyei királyi tanfelügyelő a tanfelügyelőség lapjában a következőket írta: „Szükségesnek tartom a magam részéről is rámutatni annak elengedhetetlenül szükséges voltára, hogy a jövő nemzedék magasabb erkölcsi és szellemi tőkájének, tehát igen lényeges állami és állampolgári érdekeknek biztosítását célzó törvény szükségességéről és üdvös voltáról a szülők, az iskolai helyi hatóságok és a tanítók által felvilágosíttassanak, e célból az iskolai hatóságok és a tanítók, valamint a községi előjáróságok minden kínálkozó alkalommal szép szóval, jóakarattal és türelemmel hassanak oda, hogy a gyermekek rendes, pontos neveltetésének és taníttatásának szükségessége a köztudatba átmenjen s hogy a szülők és egyéb gondviselők ne csak kötelességből járassák a gyermekeket az iskolába, hanem önként és a maguk és gyermekeik s végeredményben a köz érdekében.” (Veszprémvármegyei Népoktatás, 1923. 3. sz. 1. o.)

A tanítók több nyomda tanügyi lapjában jelentettek meg írásokat a tankönyvekről, és a tanfelügyelőség(ek) is adtak útmutatásokat az ezzel kapcsolatos tanítói teendőkre, a tankönyvek beszerzésére, alkalmazására vonatkozóan. E lapok közül a jelentősebbek: Egyleti Értesítő, Veszprémi Népoktatás, Veszprémvármegyei Népoktatás, Veszprémmegyei Tanügyi Közlöny. (Nagy, 1957. 137. o.)

TANKÖNYVSZERZŐK ÉS TANKÖNYVEIK

A szerzők és a tankönyvek kapcsolata több relációban is értelmezhető:

- a) a szerző Veszprém vármegyében dolgozik (tanít), tankönyvei itt jelennek meg;
- b) a szerző Veszprém vármegyében dolgozik (tanít), tankönyvei máshol jelennek meg;
- c) a szerző (már vagy még, vagy egyáltalán nem) Veszprém vármegyében dolgozik, tankönyvei Veszprém vármegyében jelennek meg.

12 Mindkettő jelentős segítség volt a tanítók számára, mert a legtöbb iskola egytanítós volt, és így hat osztály tanult együtt. Annak ellenére, hogy az 1868. évi 38. törvény 80 tanulóban maximálta az egy tanító által tanítható gyermekek számát, sok iskolában a létszám meghaladta ezt, s évtizedeken át nem osztották kétfelére a 80 tanulón felüli osztályokat. Az egyházkerület 1876-ban kiadott népiskolai tantervében, a *Jegyzetben* az alábbiak olvashatók: „E tanterv azért van ily szűk keretbe állítva; mert az ezt készítő tanügyi bizottság nem hagyhatta figyelmen kívül azt, hogy dunántuli hely. Hitv. egyházkerületünk felekezeti iskoláinak legnagyobb többsége olyan, hogy bennök egész tanévén át egy tanító működik...” (Népiskolai tanterv, 1876. 16. o.) Az 1907-1908-as tanévben a vármegye 184 községe közül ötnek nem volt saját iskolája. Ugyanakkor 22 pusztnak (majornak) volt. A felekezeti iskolák túlsúlyát jelzi, hogy ekkor a 304 iskola közül csak négy volt az állami fenntartású. Néhány arra vonatkozó adat későbből, amikor 1876-hoz viszonyítva évtizedek múltán is jelentős volt az egytanítós iskolák, és bennük a tanulók száma. Az 1910-11-12. tanévekből: a pápai járásban a 43 iskolából 32, a veszprémi járásban 38-ból 30 volt egytanítós. (Tanulósám az egytanítósoknál: Dáka 87, Mihályháza 93, Ősi 83, Nyárad 98, Inota 86, Csetény 92, Magyarszentkirály 84 stb.; a kéttanítósoknál: Dudar 98 + 66, Szentgál 84 + 59, Csetény 64 + 92, Szentkirályszabadja 58 + 93, Szilasbáls 101 + 76 stb.)

Egy negyedik kategória, amely nem releváns témánkkal: amikor sem a szerző, sem a kiadó nem kötődik Veszprém vármegyéhez, ugyanakkor itteni nyomdákban készítik ezeket, és jelentős számban használják az itteni iskolák. Az alábbiakban az a-c-be tartozó szerzőket és tankönyveiket vesszük sorra.

1. HALASI ISTVÁN (1822. Lábatlan – 1894. Pápa) a pápai református népiskola tanítója.¹³

A pápai református oktatási intézményekben (1531-től kezdődően) számos olyan tanító, tanár, professzor dolgozott, akik szép- és szakirodalmi tevékenységükkel (is) kiemelkedő munkát végeztek. Iskoláik három szintje: az elemi népiskola, a gimnázium (és a nőnevelő intézetük), az akadémia oktatói külön-külön is jelentős szakmai tevékenységgel járultak hozzá a pedagógiai kultúra fejlesztéséhez. Ezek egyike volt Halasi István, aki 1857-től 34 tanéven át Pápán működött. 1872-től több tízezer példányban jelentek meg a tankönyvei.

a) Az első tankönyve, a *Földrajz népiskolai tankönyvül Rövid földisme a népiskolák III.–VI. osztálya számára* 1872-ben jelent meg. (A 2. kiadása 1876-ban, a 3. ismeretlen évben, a 4. 1879-ben, az 5. 1884-ben.) (Pápán. A Reform. Főtanoda betűivel. Nyomtatta: Debreczeny Károly.) Az I. füzet (első tanfolyam), a *Rövid áttekintő földisme*, mint mind a három rész, kisalakú volt (mindössze 8×12 cm nagyságú, 30 oldalas). Módszertani szempontból a tananyag-feldolgozás a comeniusi elvnek megfelelő volt: a földrajzilag közelebről (a szülőföld) haladt a távolabbi (a társországok) felé, majd az alapvető sík- és tértérképészeti ismereteket tárgyalta. A tankönyv tartalom-felépítése a következő volt:

I. rész. Szülőföld. Haza. Társországok. Felszín. Légeny (= levegő). Termény. Ipar és kereskedelem. Terület. Lakosság. Vallás. Kormányzat.

II. rész. Világ és kormányzat. Gömbisme (= földgömbismeret). Alak. Mozgás. Fény, meleg. Mesterséges földgömb. Tengely. Sark. Hálózat. Az emberi nem.

Tipográfiai szempontból is jó munka: megfelelően alkalmazta a kurzív, a félkövér, a nagybetűs kiemeléseket, a betűírkítást, s ezekkel vizuálisan is segítette a tanulást. Ebből a tankönyvből az iskolák tanítói, a tanulók is megtudhatták, milyen az ideális iskolai környezet. „Az iskolaszoba belterületét négy fal határozza... [...] ...a keleti és a nyugati 4 öl hosszú, az északi és déli pedig 5 öl... [...] Az iskolaszoba belterületén szemléltető tárgyak: Az ülőpadok a tanulókkal, a kályha, az asztal, a szekrény a természettani gyűjteményekkel sat. Ha az iskola küszöbén kilépek az udvarra érek. Az udvar

13 Halasi István református vallású volt. 1847-ben kisdédóví képesítést szerzett. Ekkor a budai kisdédóvíban egy tanéven át német anyanyelvű gyermekeket tanított magyar nyelvre, majd 1848-ban nemzetőr lett. 1850-től kissárói, garamlői, lévai tanító. 1857-től a pápai református elemi népiskola, a későbbi tanító-nőképző intézet gyakorlóiskolája tanítója, 1883-tól a képzősök gyakorlati foglalkozásának vezetője is volt. Tankönyvei és más pedagógiai munkái (tanterv és utasítás, tan- és órarend-táblázat, szakkikkek, tanulmányok stb.), tanítói kézikönyvei, egyháztörténeti kötetei rendkívül közkedveltek voltak. A tanítás mellett a főiskolai könyvtár könyvtárosa volt. Számos új didaktikai módszert vezetett be, többek között – annak ellenére, hogy ABC-s könyve kéziratban maradt (Gönczy Pál könyvét vezették be Pápán is mint kötelező tankönyvet) – kezdeményezője volt az írva olvasatás módszernek, amelyet tanító társaival is megismertetett. 69 éves korában ment nyugdíjba. (Róla: *Szinnyei*, 1896. XIV. k. 307-308.; *Varga*, 1998. 201.; *Balassa*, 1986. 15-21.)

az iskola bensőségeinek egy része. Az iskolaház bensőségei: a tanítólak a szobákkal, az iskolatermek, konyha, pince, padlás, faszin, félrehely¹⁴, az udvar, a tornahely, kút, konyhakert (sat). Az iskolaházhoz tartozó külsőségek: a faiskola, a káposztás és a tanítói szántóföldek (sat).” (Halasi, 1872. 3-4. o.)

A tankönyv munkáltató jellegű volt: a tanulónak a kipontozott részekhez kellett beírni a megfelelő szavakat, adatokat. Például: Innen dél felől falu határa; dél felől falu határa stb. A tananyag-feldolgozás nélkülözhetetlen eszköze volt a térkép, mert sok topográfiai adatot tartalmazott. (A II. és a III. füzet nem lelhető fel, a IV. címe: Az öt szárazföld átnézete. Ez utóbbi borítója fotóját közli: Balassa, 1986. 17. o.) Halasi a tankönyvhöz elkészítette a *Vezérfonal a földrajz első tanításánál* című útmutatóját. (Pápa. 1872.) Ugyanebben az évben készítette el *Az egyházkerület által kiadott tanterv táblás átnézete* című munkáját, amely azonban nem jelent meg, mert Zsindely Istvánét fogadták el. 1873-ban a református tanügyi bizottság pályázatára elkészítette *Az egy tanítóval bíró vagyis osztatlan népiskola tan-és órarendjének táblás kimutatása* című, a tanítókat segítő útmutatóját.

b) *A keresztyén egyház történetének rövid vázlatja kettős függeléssel. A protestáns népiskolák IV–VI-dik oszt. számára.* Pápa. 1885. 60. Ez a tankönyv 10. kiadása. (A korábbi ismert megjelenései: 1. kiadás: 1874; 2. kiadás: 1876; 9. kiadás: 1881; 11. kiadás: 1884; 15. kiadás: 1888; 25. kiadás: 1902, Rác Kálmán átdolgozása; 31. kiadás: 1910, Rác Kálmán átdolgozása.) Tartalmában a más szerzők korábbi, hagyományos tartalom-feldolgozását követi:

- I. A reformáció előtti korszak vagy az első keresztyének és keresztyén egyházak.
 - II. A reformáció története.
 - III. A reformáció magyarhonban.
 - IV. Némely nevesebb különbségek a keresztyén vallásfelekezetek között.
- Függelék:
- A) Egyházjog és kötelességek rövid ismertetése.
 - B) Bibliaismertetés.

c) *Kis gazdaságtan a népiskolák III.–V. osztálya számára.* Pápa. 1875.

d) *Rövid természettan a népiskolák VI. osztálya számára.* Pápa. 1875.

e) *Természetrész a népiskolák II. és III. osztály számára.* Pápa. 1876.

f) *Kis gazdaságtudomány. A népiskolák felsőbb osztályai és az ismétlő iskolák használatára.* Pápa. 1884. (Negyedik kiadás; 6. kiadás: 1891.)

g) *Polgárjogok és kötelességek rövid ismertetése a népiskolák V.–VI. osztálya számára.* Pápa. 1873. (2. kiadás: 1877; 3. kiadás: 1880; 6. kiadás: 1889.)

¹⁴ félrehely = mellékhelyiség (WC)

h) *Méterrendszer ismertetése a népiskolák IV.–VI. osztálya számára.* Pápa. 1875.

Halasi István termékeny szerző volt, s bár a tankönyveit mindvégig Pápán adták ki, ezekből több kiadás ma már nem lelhető fel. A század utolsó negyedében tankönyveit országszerte használták a református elemi népiskolák jelentős részében.

2. LIGÁRT MIHÁLY (1863. Csíz – 1940. Pápa) református vallású volt. Több mint félszáz tankönyvet készített. 1898-tól a pápai református elemi népiskola, a helyi tanítóképző, majd a budai tanítóképző gyakorló iskolájának igazgatója volt.¹⁵ (Róla: *Szinnyei*, 1900. 1220-1221. o.; *Varga*, 1998. 313. o.; *Báthory és Falus*, 1997. 364. o.; *Balassa*, 1992. 35-41. o.)

A magyar neveléstörténetben számos példa található arra, hogy jeles pedagógus személyiségek, akik a szülőföldjüktől elkerültek, másutt találtak otthonra úgy, hogy lokálpatriotizmusuk ereje, tevékenységük aktivitása még a helyben születetté, az ott élőkét is felülmúlja. Ezek egyike volt Ligárt Mihály, aki nyugdíjazása után Budapestről munkássága sikeres helyszínére, Páparra tért vissza. Legendás tanító és tanítókat nevelő pedagógus volt, akit nemcsak Veszprém megye, Pápa, hanem a hazai gyakorlati és szakmai-közéleti pedagógia nagyjai között tarthatunk számon. Tankönyvei (saját és mások átdolgozásában is) évtizedeken át meghatározták a református elemi népiskolák tankönyvi környezetét. Bár 1896-tól a vallás- és közoktatásügyi minisztérium illetékes ügyosztályának engedélye kellett a tankönyvek megjelentetéséhez, a gyakorlatban azonban a felekezeti iskolák továbbra is a területi főhatóságok hallgatóságos vagy hivatalos engedélyével használták a különböző kiadók tankönyveit. (1871-től a tankönyv-engedélyezés az Országos Közoktatási Tanács ügykörébe tartozott, azonban a tankönyvkiadást már ez sem tudta kordában tartani.) A minisztérium mindinkább arra törekedett, hogy állami kiadású tankönyvekkel lássa el az iskolákat. (Ez azonban pénzügyi okokból évtizedeken át nem történt meg, és útmutatókon, általuk megbízott tankönyvszerzőkön át képzelték el az állami befolyás növelését, mint ahogyan erre már Eötvös József is tett kísérletet.) Ligárt Mihály tankönyveiben jó pedagógiai érzéssel valósította meg az állami akaratot, és alkalmazta a vallásfelekezete tanügyi főhatósága kívánalmait. Ezért az e kompromisszumon alapuló, jó tankönyv-készítési stratégiája következtében az ő munkáit széles körben használták a nem református iskolákban is. Az 1925-ös elemi népiskolai tanterv alapján pedig már erőteljesen érvényesítette az állami akaratot, de úgy, hogy tankönyvei vallásos habitusát meg tudta őrizni. Ezek a kifejezetten offenzív szemlé-

15 1886-ban a losonci állami tanítóképzőben kapott tanítói oklevelet. Pályáját a gyomai református elemi fiúiskolában kezdte, majd 1898-tól Pápán az állami tanítóképző intézet gyakorló iskolájában tanított tizenöt éven át. 1900-ban egy tanévet végzett el a Pedagógikumban magyar nyelv és történelem szakcsoportból. (1887 és 1906 között ez az egyéves képzés volt a szervezeti kerete a tanítóképző-intézeti tanári képzésnek.) 1913-tól a budai tanítóképző gyakorló iskolája igazgatójaként dolgozott, majd nyugdíjazása után visszaköltözött Páparra. Több száz cikket, tanulmányt írt különböző lapokba, folyóiratokba, amelyekben a népiskolai tantárgyak tananyagával, módszertanával, a tanítók életkörülményeivel, a tanítóegyesületekkel foglalkozott. Az ország számos tanítója számára jelentettek szakmai segítséget tantárgyi vezérkönyvei, s ugyancsak sok iskolában tanultak a gyermekek a tankönyveiből. Jelentős szakmai-közéleti munkát végzett: számos szervezetnek volt tagja, vezető tisztségviselője, többek között jegyzője a pápa-devecseri járáskörnek és főjegyzője a Veszprémvármegyei Általános Tanítóegyesületnek.

letű tankönyvei a 20. század első évtizedeiben nemcsak tartalmukban, hanem didaktikailag és metodikailag is korszerűek voltak. Ezekkel tulajdonképpen túllépett a leíró, analóg jellegű tankönyveken. Erőteljesen alkalmazta a vizualitást, a munkáltatást, olvasókönyveiben az olvasmányok világias nézőpontokat is megjelenítettek, az aktuális természettudományos információkat is beépítette tankönyveibe. Felismerte, ahhoz, hogy a tankönyvek pedagógiaileg jól funkcionáljanak, a tanítók számára olyan vezérkönyveket kell készíteni, amelyek alapján a szerzők szándékai szerint, optimálisan tudják alkalmazni a tankönyveket.

Ennek a felismerésének volt a letéteménye az első könyve: *Vezérkönyv a magyar nyelvtan tanításához az elemi iskolák 1–6 osztálya számára*. (Főiskolai nyomda, Pápa. 1904.) Bevezetesként azokról a módszerekről írt, amelyek a sokoldalú érzékelést (szemléltetést) helyezik előtérbe, s hangsúlyozta a tanulás során a munkáltatás és a játék összekapcsolását, e kettő helyes arányának alkalmazását. Ismerte a legújabb lélektani kutatások eredményeit (ebben Nagy László hatása fedezhető fel): szükségesnek tartotta a tanulók megfigyelését, lelki életük megismerését. A nyelv, a nyelvtan tanítását azért helyezi előtérbe, mert ennek helyes tudása és alkalmazása teszi lehetővé a más szövegek feldolgozását is, vagyis a különböző tantárgyak ismeretanyagának elsajátítását. (Bár talán erőltetett a párhuzam, de mintha Zsolnai József nyelvi, irodalmi kommunikációs programja elődjét vélhetjük Ligárt e századelői felfogásában.)

Másik, fontos szemléletváltásra ösztönző, főképpen anyanyelv-módszertani vonatkozású kötete a *Nyelvet tanítsunk-e az elemi iskolában, vagy nyelvtant?* (1928) című, amelyet az 1925-ös állami tanterv előírásait figyelembe véve készített. De utalhatunk egy korábbi kötetére is, amely a tanítókat arra ösztönözte, hogy a tanulóknál a beszéd és a gondolkodás formális logikai elemei összekapcsolásával ériék el a helyes, kifejező, szakszerű szövegek alkotását: *Vezérkönyv a beszéd- és értelemgyakorlatok tanításához*. Főiskolai nyomda, Pápa. 1912. (A terjedelmes, 310 oldalas kötet még kéziratként méltán lett jutalmazott pályamű.) Ligárt legtermékenyebb éveit az 1910-es esztendőik voltak. Évenként több tankönyve és más műve jelent meg. Mai szóhasználattal: tankönyvcsomagokat készített. Számára logikus volt ebben az a didaktikai-módszertani út, amely a tantervi útmutatótól a kézikönyveken át a tankönyvekig és a szemléltető tábláig vezetett – hozzátevé azokat az írásait, amelyek a Néptanítók Lapjában, a Tanügyben, a Magyar Paedagogiai Szemlében, a Magyar Tanítóképzőben, a helyi lapokban és számos más periodikában jelentek meg. Ez utóbbiakban több írást jelentetett meg a szakfelügyelettel kapcsolatban, ennek szükségességéről, a tanítók továbbképzéséről, mert felismerte, hogy a tanítóság körében nemcsak ösztönzésre, hanem új szemléletre is szükség van ahhoz, hogy a népoktatás korábbi szintjét meg lehessen haladni.

A közel félszáz, és ezek többszöri kiadásban (nem egyszer átdolgozva) megjelent tankönyve közül néhány más tematikájú, melyek reprezentálják szakírói, tankönyvírói munkásságát: *Abc és olvasókönyv az elemi népiskolák I. osztálya számára*. Pápa. 1912. 132 o. (A dunántúli ref. egyházkerület tantervéhez. Még ugyanebben az évben megjelent a 2. kiadása. Újabb kiadása: 1920.), *Olvasókönyv az elemi népiskolák 2. osztálya számára*. Pápa. 1912. 141 o. (A dunántúli ref. egyházkerület tantervéhez. 2.

kiadása: 1914; 3. kiadása: 1917.), *Olvasókönyv az elemi népiskolák 3–4. osztálya számára*. Pápa. 1912. 219 o. (A dunántúli ref. egyházkerület tantervéhez. A 2. kiadása ugyanebben az évben jelent meg. 3. kiadása: 1917.), *Olvasókönyv az elemi népiskolák 5–6. osztálya számára*. Pápa. 1912. 283 o. (2. kiadása: 1913.), *Útmutató könyv a dunántúli ref. egyházkerület tantervéhez szerkesztett ABC-hez*. Pápa. 1912. 53 o., *Fali olvasóablak az ABC-hez*. Pápa. 1913. 24 o., *Gyakorlati természettan. Az elemi iskolák 5–6. oszt. számára*. Pápa. 1913. 135 o. (A dunántúli ref. egyházkerület tantervéhez alkalmazva.), *Számítási példák gyűjteménye a népiskolák 1–2. osztálya számára*. Pápa. 1913. 104 o. (A dunántúli ref. egyházkerület tantervéhez alkalmazva. 2. kiadás: 1918.), *Számítási példák gyűjteménye a népiskolák 3–4. osztálya számára*. Pápa. 1913. 102 o., *Számítási példák gyűjteménye a népiskolák 5–6. osztálya számára*. Pápa. 1913. 92 o.

Egyik méltatója így írt róla: „*Célratörő, fáradhatatlan munkásságával kitörölhetetlen hatást gyakorolt nemcsak kortársaira, akik közül ezrek voltak saját nevelései, de a XX. század magyar közoktatására is. Életműve, munkássága hazája, nemzete határtalan szeretetét tükrözi... [...] példát mutatva arra, hogy a tanítóság igazi megbecsülést, a társadalom elismerését csak szakmai és általános műveltségének állandó fejlesztésével vívhatja ki. Ezért tekinti szívügyének, ahogy azt sokszor hangsúlyozta, a tanítójelöltek jó gyakorlati kiképzését.*” (Balassa, 1992. 41. o.)

3. Losontzi István *Hármas kis tüköre...* nyomán a 19. század második felétől – rövidebb-hosszabb időtartamú kihagyásokkal – napjainkig jelentek/jelennek meg *megyeföldrajzok*, amelyek a szülőföld, a lokális térség megismeréséhez adnak ismeretanyagot. Veszprém vármegyében több pedagógus írt a megyét bemutató füzetet, amelyek még a szülők körében is érdeklődést váltottak ki. Ezek megjelenítésében magánszemélyeket, magánkiadókat és tanügyi szervezeteket, intézményeket egyaránt találunk. Aligha vitatható, hogy ezek nevelő hatása, valamint a közeli és távolabbi környezet megismertetése fontos, a felnőttkorra is kiható volt. Természetesen az ezekben tapasztalható didaktikai és módszertani különbségek jól érzékelhetők: a kezdeti, szinte csak felsorolásszerű, rövid mondatokkal, sok topográfiai megnevezéssel történő bemutatást mind jobban felváltották a tájdinamika-szemléletű, az ok-okozati összefüggéseket feltáró, illusztrációkkal vagy akár színes megyetérképpel is ellátott fűzetszerű tankönyvek. Ezek fontosságát az is jelzi, hogy a megyeföldrajz (valamilyen megnevezésben) része volt a mindenkor aktuális tantervnek.

Az eddig feltárt, ismert megyeföldrajz-tankönyvek (inkább: füzetek):

a) CSER JÓZSEF: *Veszprémváros és Veszprém megye rövid leírása a veszprémmegyei néptanodák számára*. Pest. 1869. (Szinyei adata szerint. Nem fellelhető.) Kutatásaink szerint ez volt a Veszprém vármegyét bemutató első tankönyv.

Veszprémváros és Veszprém megye rövid leírása a veszprémmegyei néptanodák számára. Veszprém. 1875. 46 o. (Vörösmarty könyvnyomda, Székesfehérvár.)

Első oktatás a földrajzban. A veszprémmegyei néptanodák számára. 1. rész. Veszprém város és Veszprém megye leírása. 4. kiadás. Veszprém. 1896. 29 o. (Csak bibliográfiai adata ismert, nincs meg könyvtárban egyik kiadása sem.)

Cser József (1838. Nagykanizsa – 1913. Veszprém) tanító. Esztergomban szerzett tanítói oklevelet 1858-ban. 1859-1899 között Veszprémben tanított. Gyűjtötte az 1848-49-es szabadságharc emlékeit, újságcikkeit. Veszprémben több évtizeden át végzett meteorológiai méréseket. E fentiekén kívül más tankönyvet nem készített. (Róla: *Szinnyei*, 1893. II. k. 285. o.; *Varga*, 2009. 126. o.; *Kovács*, 2014. megjelenés előtt.)

b) NAGY LAJOS: *Veszprémvármegye leírása népiskolák számára*. Pápa. 1882. 40 o. (1 térképpel. Csak bibliográfiai adata ismert, nincs meg egyik könyvtárban sem.)

Nagy Lajos evangélikus tanító (1859. Alsóság – 1930. Zánka). 1879-ben Csurgón kapott tanítói oklevelet. 1881-től Ajkán az evangélikus iskolában tanított. 1881-82-ben az Ajka melletti Lőrintepusztán megszervezte a hatosztályos népiskolát, majd Sajógömörre és onnan több más település iskolájába került. 1904 és 1907 között alelnöke volt az Országos Evangélikus Tanáregyesületnek. Orosházán a polgári iskola igazgatója volt. 1922-ben vonult nyugdíjba. Több könyve, számtalan szakcikke jelent meg. E tankönyvét ajkai-lőrintepusztai működése alatt írta (Tilhof Endre adata szerint Egyed Dáviddal. Róla: *Szinnyei*, 1903. 683-684. o.; *Varga*, 1998. 360. o.; *Tilhof*, 2003. 109-110. o.)

c) VARGYAS ENDRE: *Veszprém vármegye földrajza. A miniszteri tanítás terv szerint a veszprémvármegyei népiskolák III. osztálya számára*. Veszprém. 1889. 45 o. (Veszprémvármegye térképével és több ábrával.); 2. kiadás: 1894. 48 o.

Veszprém vármegye. Szülőföldismertetés. A veszprémvármegyei osztatlan iskolák III. osztálya számára. Veszprém. 1894. 20 o. (Térképpel)

Vargyas Endre (1842. Kapuvár – 1913. Budapest) jogász, vármegyei tanfelügyelő Győrben és Veszprémben (ez utóbbiban 1887-1897 között), majd Esztergomban. Tanfelügyelői munkáját nagy szakértelemmel, a tanítók és a tanulók érdekei figyelembevételével, de szigorúsággal végezte. E két tankönyvét veszprémi működése időszakában írta. Két tankönyvet írt a polgári leányiskolák számára, amelyek 1898-ban szintén Veszprémben jelentek meg.

d) GUBICZA LAJOS: *Földrajzi előismeretek. Veszprémvármegye rövid földrajza. A veszprémvármegyei népiskolák III. osztályú tanulói számára*. Szent István-Társulat, Budapest. 1904. (Veszprém vármegye színes térképével.) Társszerző: GYÖRFFY JÁNOS. Ua.: 1911. 46 o. (A címlapon „Első lenyomat” szerepel.)

Gubicza Lajos (1862. Balatonkenese – 1932. Veszprém) tanító. Egerben kapott tanítói oklevelet 1884-ben. Több településen, majd 1899-től Veszprémben tanított. Több szépirodalmi kötete, valamint prózái, pedagógiai szakcikkei, francia nyelvből műfordításai jelentek meg. Szerkesztette a Veszprémben megjelent Tanügyi Értesítőt és a Veszprémi Hírlapot. 1905-től a vármegyei tanítóegyesület elnöke volt. 1919-ben Wodiáner-díjat kapott. Szerzőtársával útmutatót készített: *Földrajzi előismeretek. Veszprémvármegye rövid földrajza. Vezérkönyv a veszprémvármegyei r. k. népiskolai tanítók számára*. Szent István-Társulat, Budapest. 1924. 48 o. Negyedik kiadás. A Kath. Tanügyi Tanács Tankönyvbíráló Bizottsága által engedélyezve. (E példány

Gubicza Ilona tulajdonában van. Az előző kiadások nem lelhetők fel. Róla: *Varga*, 1998. 190. o.; *Varga*, 2009. 269-270. o.; *Gubicza*, 2013. 2. sz. 38-53. o.)

Győrffy János (1859. Gyulafehérvár – ?) Esztergomban tanítói, Budán a Pedagogiumban természet- és mennyiségtudományokból polgári iskolai tanár, 1877-ben Budapesten középiskolai tornatanári oklevelet kapott. Sárváron, Perkátán, majd 1882-től Budapesten tanított. Számos tankönyvet és cikket, tanulmányt, szépprózai művet írt. 1884-ben jelentette meg a *Győrffy földrajzi irkája. Magyarország megyéinek és fővárosának térképével és rövid leírásával* című tankönyvet Budapesten. (64 térkép, hozzá ugyanennyi leírás.) Gubicza Lajos az ő Veszprém megyéről szóló leírását bővítette ki, azért tankönyvén mindkettőjüket feltüntette szerzőként. (Róla: *Szinnyei*, 1896. IV. k. 81-83. o.)

e) VÁTH JÁNOS: *Veszprémvármegye képeskönyve. A lakóhely ismertetés III. osztályos anyagához*. Pósa Endre, Veszprém. 1929. 36 o.

Váth János (eredeti neve Horváth, 1887. Balatonkenese – 1962. Balatonalmádi) tanító, iskolaigazgató, író. Csurgón kapott tanítói oklevelet. Utolsó munkahelye a balatonalmádi r. k. elemi népiskola volt, ahol igazgatóként és körzeti iskolafelügyelőként működött. Több mint ötven szépirodalmi kötete, számos (köztük pedagógiai) cikke, tanulmánya jelent meg különböző lapokban. Több irodalmi társaságnak volt tagja, tisztségviselője. (Róla: *Pacsuné*, é. n.; *Benedek Marcell*, 1978. III. k. 506. o.; *Fonay*, 1982.; *Tölgyesi*, 1987.; *Varga*, 1998. 539.o.)

*

E néhány szerző és tankönyveik a népi iskolai oktatáshoz kapcsolódnak (még ha némelyik csak közvetve is). Valamennyien hozzájárultak a korszak oktatásügyének fejlődéséhez, a tananyag-korszerűsítéshez, valamint a tanítók pedagógiai kultúrája fejlesztéséhez. A Veszprém megyei neveléstörténeti, tankönyvtörténeti munka folytatóiként (vagy akár a velük párhuzamosan dolgozókként) azokat is számon tarthatjuk, akik polgári iskoláink, reáliskoláink, tanítóképzőink, gimnáziumaink számára készítettek tankönyveket, kézikönyveket, teoretikus és gyakorlati pedagógiai műveket. Ez a Veszprém megyei örökség része Magyarország neveléstörténeti múltjának, azoknak az értékeknek, amelyeket a hivatásuknak élt tanítóinknak, tanárainknak köszönhetünk.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balassa Benő (1986): Kiváló gyakorló pedagógusok a XIX. században: Halasi István pápai tanító. *Megyei Pedagógiai Körkép*, Veszprém. 3. sz.
- Balassa Benő (1992): Ligárt Mihály (1863-1940) a tankönyvíró, tanító generációk nevelője és példaképe. *Megyei Pedagógiai Körkép*, Veszprém. 1. sz.

- Bándi László (1989): *A veszprémi nyomdászat két évszázada*. Pannon Nyomda, Veszprém.
- Báthory Zoltán és Falus Iván (1997): *Pedagógiai Lexikon II*. Keraban Könyvkiadó, Bp.
- Benedek Marcell (1978, főszerk.): *Magyar irodalmi lexikon. III. k.* Akadémiai Könyvkiadó, Bp.
- Fonay Tibor (1982): Találkozásaim Váth Jánossal. *Megyei Pedagógiai Körkép*, Veszprém. 5. sz.
- Gubicza Ilona (2013): Gubicza családok kapcsolódása Veszprémhez. *Veszprémi Szemle*, 3. sz.
- Horváth József (1986): *Fejezetek a pápai nyomdászat történetéből*. Pannon Nyomda, Veszprém.
- Kovács Győző Gyula (2014): Találkozásaim Cser József tanító úrral. *Veszprémi Szemle*, 4. sz. (megjelenés előtt)
- Lampérth Géza (1931): *A pápai református főiskola története*. Pápa.
- Mészáros István (1989): *A tankönyvkiadás története Magyarországon*. Tankönyvkiadó, Bp.; Dabasi Nyomda, Dabas.
- Mészáros István (1996): *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája 996-1996*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- Nagy László (1957): *A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1820-1956*. Veszprém Megyei Könyvtár, Veszprém.
- (1876) *Népiskolai tanterv a Dunántúli Helvét Hitvallású Egyházkerületben*. Pápa.
- Pacsuné Fodor Sára (é.n.): *Nagyapám, Váth János*. (Laczko Dezső Múzeum, Veszprém. (Kézirat)
- Szegleti Ildikó (1978): *Veszprém megye nyomdászata 1860-1920*. Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém.
- Szinnyei József (1896): *Magyar írók élete és munkái IV. k.* Hornyánszky Viktor, Bp.
- Szinnyei József (1900): *Magyar írók élete és munkái VII.* Hornyánszky Viktor, Bp.
- Szinnyei József (1903): *Magyar írók élete és munkái IX.* Hornyánszky Viktor, Bp.
- Tilhof Endre (2003): *Ajkai életrajzi lexikon*. Ajka és Térsége Civil Szervezetek Szövetsége, Ajka.
- Tóth Kálmán (1911): *A Dunántúli Ref. Egyházkerület Népiskolai Tanügyi Bizottságának 1911. évi október hó 12-13. napján Pápan tartott üléséről felvett jegyzőkönyv*. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.
- Tóth Kálmán (1911): *A Dunántúli Ref. Egyházkerület Népiskolai Tanügyi Bizottságának 1912. évi szeptember hó 12. napján Pápan tartott üléséről felvett jegyzőkönyv*. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.
- Tölgyesi József (1987): *Váth János emlékezete (1887-1962)*. Balatonalmádi Városi Jogú Nagyközségi Közös Tanács V.B. művelődési, egészségügyi, ifjúsági és sportosztálya, Balatonalmádi.
- Varga Béla (1998, főszerk.): *Veszprém megyei életrajzi lexikon*. Veszprém Megyei Önkormányzat Közgyűlése, Veszprém.
- Varga Béla (2009): *Veszprém város lexikona*. Varga Béláné, Veszprém.